

ZOMBAI TAMÁS

DILEMMÁK, LEHETŐSÉGEK

Szociális munka a családok átmeneti otthonaiban

Családok átmeneti otthonaiban dolgozni szakmailag az egyik legnagyobb kihívás a szociális munkások számára. A feladat sokszínűsége, a problémák összetettsége, az egyéni esetkezelés a közösségi és csoportmunka egyidejű alkalmazása maximális felkészültséget és erőfeszítést igényel az ágazat dolgozóitól. Mindeközben a sikerre nincs biztos recept. Tanulmányomban a szociális munkások szemszögéből kísérlem meg bemutatni ennek a rendkívül izgalmas tevékenységnek a szépségeit, buktatóit, különös tekintettel a kompetenciahatárokra és az autonómia kérdésére.

A hajléktalan családok befogadására alakult első intézmény 1989-ben nyitotta meg kapuját a rászorultak előtt Magyarországon. Talán maguk a létrehozók sem gondolták, hogy ez az ellátási forma ilyen gyorsan teret hódít. 1993-ban már két olyan létesítmény is alakult, amelyek teljes családok elhelyezését tudták biztosítani. Kezdetben ezek az otthonok ugyanis kizárólag nőket és gyermekeket fogadtak be. Újabb mérföldkövet jelentett az 1997-es év, mikor az otthonok kikerültek a hajléktalanellátás rendszeréből.¹ A gyermekvédelmi törvény (Gyvt.) elfogadásával az intézményrendszer recepciója az ágazat részéről megtörtént. Óriási eredmény, hogy létjogosultságukat – legalábbis hivatalosan – senki sem kérdőjelezi meg. Nem az otthonok fennmaradása, hanem fejlesztésük irányainak kijelölése a feladat. Az egyre gyorsabb ütemű változások komoly kihívások elé állítják a szociális munkásokat, ezért érdemes elemezni az intézményekben folyó munka nehézségeit, a feladatokból adódó kihívásokat.

Tanulmányommal a magam módján ehhez a közös gondolkodáshoz szeretnék hozzájárulni.

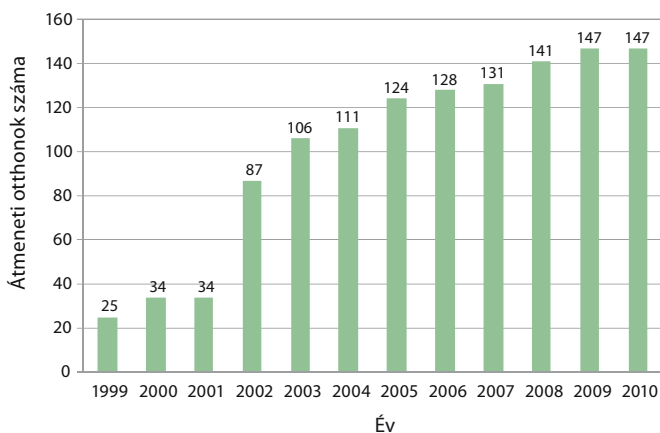
¹ Az 1997. évi XXXI. tv. elfogadása egyben azt a szemléletváltozást is tükrözte, hogy a bekerülés oka nem a hajléktalanság ténye, hanem a gyermekek veszélyeztetése.

Források, tájékoztató jellegű kiadványok, módszertani segédanyagok

Ma már a tájékozódni vágyó olvasó kiválóbbnál kiválóbb monográfiákra lehet magyar nyelven a családok körében végzett szociális munkáról. Mégis akad olyan szegmense ennek a területnek, melyről alig jelentek meg publikációk. Bármennyire is meglepő, az elmúlt húsz év során nem készült egy, az intézményrendszer egészét felölelő felmérés.

A hiányosságok ékes bizonyítéka, hogy még a családos otthonok pontos számáról sincs egységes kimutatás. Az éves gyermekvédelmi statisztikákat közzétevő minisztériumi tájékoztató a hálózat gyors fejlődését bizonyítja (1. ábra). Sajnos ezek az adatok az intézmények belső működéséről nem sokat árulnak el.

1. ábra: Családok átmeneti otthonainak száma, 1999–2010.

Forrás: Gulyásné–Papházi (2010): *Gyermekvédelmi statisztikai tájékoztató*.

Átfogó felmérés készítésére a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet Országos Módszertani Családi Otthona tett kísérletet 2008-ban. A siker nem rajtuk múlt. 2008-ban 108 működő intézményt tartottak számon,² ezek közül összesen 48-ban (44%) töltötték ki és küldték vissza az általuk kidolgozott kérdőívet. Ennek tapasztalatait is összegezve készítette el ugyanez a team a családok átmeneti otthonainak értékes szakmai protokollját (Rácsok 2010).

Az anomáliákat jól mutatja, hogy az átmeneti otthonok számáról egy harmadik adat is forgalomba van, éspedig a Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal (NRSZH) honlapján. Ennek adatai eltérnek a Gyermekvédelmi statisztikai tájékoztató és az Ökumenikusok Módszertani Otthona által közzétettektől. Pontatlanságai, tárgyi tévedései miatt még hivatkozási alapnak is használhatatlanok.

² A felmérés nehézségeiről a kutatásvezető Rácsok Balázs tájékoztatt. Ők 2008-ban 108 intézményt tartottak számon, miközben az előző évi statisztikákban 131 otthon került regisztrálásra (vö. ábra).

Szakmai berkekben közismert és – apróbb hibái ellenére is – jól használható a Menhely Alapítvány Diszpécser Szolgálat által negyedévente kibocsátott tájékoztató füzet az anyaotthonokról és családos szállókról. Az érdeklődők ezekben – megyei bontásban – érdemi tájékoztatást kaphatnak az intézmények elérhetőségéről, a bekerülési feltételekről, a térítési díjakról, az otthonok által nyújtott szolgáltatásokról. Ez azért is óriási tett, mert Magyarországon a támazsra szorulók épp az otthonokban részesülhetnek a legkomplexebb és egyben személyre szabott ellátásban.

Országos teljes körű felmérés híján tanulmányomban még az Egészségügyi, Szociális és Családügyi Minisztérium (ESZCSEM) által megrendelt társadalmi befogadások kérdéséről szóló kutatások keretében végzett jelentés adataira tudtam támaszkodni (Pál et al. 2005).³ A szerzők a budapesti intézmények feltérképezésére vállalkoztak. Az otthonok két típusát különböztették meg:

- teljes családokat befogadó otthonok,
- egyszülős, többségében anyákat befogadó otthonok.

A mintavétel Budapestre korlátozódott, de ott teljes körű volt, vagyis mind a tizenhét budapesti székhelyű intézmény adatait tartalmazza. A rendkívüli alapaossággal és jó szakmai színvonalon végzett kutatás eredményei annak ellenére is jól használhatóak, hogy egyes adatai mára elavultak, illetve nem különíthetők el bennük az egyszülős és a teljes családokra vonatkozó részek.

Külön tisztelet annak a néhány lelkes kollégának – akik érezvén ennek a hiányát – maguk kezdtek kutatásba az ún. vándorló családokról.⁴ Sajnos eredményeik közzététele még várat magára.

Az elmúlt években átmeneti gondozás tárgy körben több módszertani segédanyag is megjelent.⁵ Legfontosabb közülük a Kapocs könyvek sorozatban Papp Krisztina és Tüski Anna szerkesztésében *Átmeneti gondozás-célszerű vagy ideális elképzelés* címmel 2005-ben megjelent módszertani kézikönyv (Papp–Tüski 2005). A kiválóan szerkesztett, informatív mű hasznos olvasmány az átmeneti gondozásban dolgozó szociális munkások számára, mert:

- összefoglalja és magyarázza az átmeneti gondozásban folyó munkát közvetlenül érintő jogszabályi rendelkezéseket;
- bemutat szakmai képviselő-testületeket, azok módszertani ajánlásait;
- beszámol az egyes intézmények által követett gyakorlatokról;
- ismerteti egyes, a szerzők által megfelelőnek tartott szakmai módszereket.

³ A kutatás vezetői Pál Gabriella szociális munkás, családok átmeneti otthonának vezetője; Pál Tibor szociálpolitikus, minőségmenedzsment szakmérnök; Tardos Katalin szociológus; Varjú Gabriella jogász, szociálpolitikus voltak.

⁴ A Bogó Emília és Rajkört Ildikó vezette kutatás eredményeinek kiértékelése még folyamatban van.

⁵ Ezek közül kettőt emelnék ki: *A családok átmeneti otthonai és a gyermekjóléti szolgálatok közti együttműködés – a gyermekjóléti szolgálatok feladatai* (Konszenzus 2006) és Gál Gyula: *Családok átmeneti otthona* (Gál 2004).

A kötetet szerzőik nem tekintették módszertani ajánlásnak. Az előszóban felhívják a figyelmet arra, hogy tanulmányuk nem öleli fel az átmeneti gondozás teljes módszertanát, és az nem egy, a szakmát átfogó legitim szakmai team munkájának az eredménye.

Jómagam sem módszertani ajánlásnak szánom az írást, hanem az átmeneti gondozás szűkebb szegmensére, a családok átmeneti otthonában zajló szociális munkára fókuszálva, annak gyakorlati, etikai dilemmáira hívom fel a figyelmet.

Elvek és a gyakorlat

„*A szociális munka úgy is felfogható, mint dilemmák sajátos rendszere*” (Hegyesi 1998: 9). A szociális munkás számára időnként nem teljesen világos, hogy ki a megbízó, mi a megbízás és milyen eredményeket várnak el a szakmai beavatkozásuktól.

„Ez már csak azért sem lehetséges, mert a szociális munka tárgyát képező szociális problémák meghatározása nem kizárólag a szakma kompetenciája, hanem széles társadalmi diskurzusok eredménye és számos tudomány, szakmaterület igényt tart a beleszólásra” (Pataki é. n.).

A kettős mandátum Pataki Éva szerint egy olyan megbízatási formaként határozható meg, amely egyik oldalán a társadalom/intézmény, a másik oldalán a segítséget kereső egyén áll, mint megbízó. Az egyén oldaláról nemcsak a támogatással együtt járó materiális javak kielégítésének igénye mutatkozik meg, hanem a lehetőségek és esélyek megteremtésének elvárása, illetve kifejeződnek az egyén autonómiatörekvései is. A társadalom és a közösség oldaláról pedig az integráció helyreállításának és biztosításának érdeke jelentkezik. Ugyanezt a gondolatot továbbbővítve, Abbenhues (1995: 4) árnyaltabban mutatja be a kettős mandátum fogalmát, ő három szintet különböztet meg. Az egyik síkon szerinte a segítséget kereső rászoruló szükségletei, érdekeivel és igényeivel szemben a társadalmi érdekek és lehetőségek állnak, a második szinten a bürokrácia elveivel szemben a szociális munka elvei, és a kettős mandátum harmadik területe, a cselekvési szempontok szintjén jelentkező ellentmondás (közösség kontra individuum). Szerinte e hármasság felosztás megjeleníti a társadalom és egyén kapcsolatában felszínre kerülő ellentmondásokat, de képes kifejezni a szociális munka területén felbukkanó kényszereket és konfliktusokat is.⁶

Ám ezeken kívül az átmeneti otthonokban dolgozó szakembereknek még számos olyan elvi problémával kezd megküzdeniük, amelyek napi szinten befolyásolhatják munkájuk eredményét. Rácz Andrea rendkívül gondolatgazdag

⁶ Bővebben a témáról: Pataki Éva (é. n.): *Kettős mandátum: A kontroll és segítő funkció problematikája a szociális képzésekben*.

tanulmányában a nemzetközi gyermekvédelemben elfogadott alapelvek és azok gyakorlati alkalmazása közötti diszkrpanciára hívja fel a figyelmet (Rácz 2010). Ezek a következők:

- a védelem elve,
- a gyerek legjobb érdekének elve,
- a családi autonómiát legkevésbé sértő beavatkozás (legkisebb beavatkozás) elve.

Az átmeneti gondozás során e három alapelv érvényesítése számos dilemmát vet fel, melyek kifejtése bővebb terjedelmet igényelne. Rövid magyarázatként: a nemzetközi gyakorlatban a *védelem elve* arra irányul, hogy a szakemberek megakadályozzák a gyerekek bántalmazását és elhanyagolását. A *gyerek legjobb érdekének elve* az, hogy meg kell találni a gyermek számára a legmegfelelőbb, állandó biztonságot nyújtó elhelyezést. Végül a *legkisebb beavatkozás elve* olyan támogatások nyújtására irányul, amely a gyermek családban való nevelkedésének biztosítását szolgálja, a családi autonómiát legkevésbé sértő módon. Ezeket nem is olyan egyszerű betartani. Gondoljuk végig, nincs még egy szegmense a szociális munkának, ahol a családok működéséről ilyen átfogó ismeretekkel, valós tapasztalatokkal rendelkeznenek!

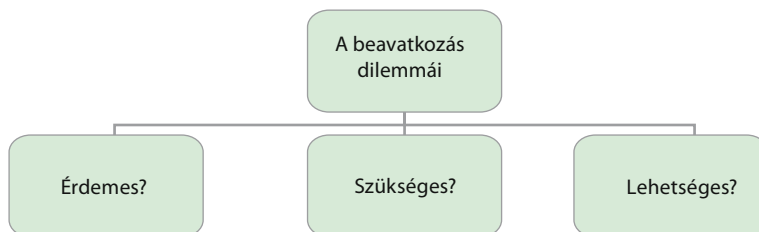
A helyzet önmagában kínálja fel a permanens intervenció lehetőségét. Ebből következik a beavatkozás dilemmája; mivel a tér, melyet a családok használnak, konfliktusokkal telített,⁷ és ez folyamatosan fellépésre csábítja a segítőt. Rengeteg olyan apró dolog van ugyanis, ami saját lakásban megengedhető, de közösségben zavaró lehet. Hisz aki a saját lakásában él, annak senki sem teszi szóvá, ha nem mosogat el rögtön étkezés után; ha késő délelőtt még ágyban fekszik, és nem a munkaügyi központban áll sorban; vagy ha nem kapcsolja le a villanyt maga után. Nem kérik számon, hogy mennyi időt tölt a fürdőszobában; milyen filmet néznek a gyermekei és mikor mennek aludni; hogy milyen hangerővel hallgat zenét és még hosszan sorolhatnám.

Aki kényszerűségből átmeneti gondozásban kerül, annak élete írott és íratlan szabályok közé préselődik. Házirend alapján szervezi az életét, ellenőrzi és irányítják a magánéletét. Autonómiája csorbul, és ez ellenállásra készíti.

Az előbbiekből következik, hogy a családok átmeneti otthonában dolgozó szociális munkások a kapcsolat intenzivitása miatt gyakran kényszerülnek beavatkozásra (2. ábra). Az esetmunka során a beavatkozás alapja a jog – hívja fel a figyelmet Varsányi (2010: 99). Ezért nem az a kérdés, hogy a szociális munka kontroll-e vagy támogatás, mivel az együttműködés lényege mindkettő: kontrolláló támogatás. Egyiktől sem kell megijedni. A szociális munkás nem eszköztelen, és szakmai téren nincs egyedül.

⁷ Ennek okairól a következő fejezetekben részletesen szólok.

2. ábra: A beavatkozás dilemmái

Lakhatási körülmények

„51. § (1) Az otthonalanná vált szülő kérelmére a családok átmeneti otthonában együttesen helyezhető el a gyermek és szülője, valamint legfeljebb 21. életévének betöltéséig a gyermek nagykorú testvére, ha az elhelyezés hiányában lakhatásuk nem lenne biztosított, és a gyermeket emiatt el kellene választani szülőjétől, családjától.” (1997. évi XXXI. törvény)

A családok átmeneti otthonában biztosítani kell az éjszakai és nappali tartózkodásra, a személyi tisztálkodásra, az étkezésre, közösségi együttlétre szolgáló helyiségeket.⁸ Ennek a feltételnek az intézmények eleget tesznek. Ugyanakkor a vonatkozó jogszabályok normaszövegéből⁹ nem következne, hogy egyes intézmények között a gyakorlati alkalmazás során ekkora különbségek legyenek.¹⁰ Összehasonlításképpen: az egy főre jutó alapterület a legszűkösebb területű otthonban 5,5 m², ezzel szemben volt olyan otthon, amelyben egy főre 34 m² terület jut (Pál et al. 2005: 5). Szélsőséges helyzetekre még két példa: akadt olyan hely, ahol az egyik konyhán 29 ellátott osztozott, és volt ahol 7 család (27 fő használt) egyetlen fürdőszobát (uo.: 6). A zsúfoltságot a fenntartók néhány helyen beruházásokkal csökkentették, de még mindig van a fővárosban olyan otthon, ahol 8 m²-es szobában szorongnak a családtagok. Persze ez így is sokkal jobb, mint utcán vagy fűtetlen lakásban tölteni az éjszakákat.

Az infrastruktúra hiányosságai még szembetűnőbbek, ha folytatjuk a felsorolást. Az otthonok 30 százalékában nincs csoportszoba, 45 százalékában beszélgetőszoba, 80 százalékában betegszoba, 70 százalékában olyan külön helyiség ahol a látogatókat tudják a családok fogadni (Rácsok 2009: 7).

⁸ Az 1997. évi XXXI. tv. alapján az otthonok legalább tizenkettő, de legfeljebb negyven felnőtt és gyermek együttes ellátását biztosítják. A családok átmeneti otthona működtethető telephelyenként legfeljebb tizenkét férőhelyes lakásban vagy családi házban.

⁹ Az 1997. évi XXXI. tv. 51. § b): „segítséget nyújt a szülőnek a teljes körű ellátáshoz” és a 15/1998. NM rendelet 76–82. §-ai.

¹⁰ Az eltérő típusú gyermekvédelmi intézmények egységes kezelése szerintem jelen esetben nem feltétlenül szerencsés, mert a gyermekekről való gondoskodás tekintetében eltérő a szülői szerepvállalás és felelősség. A gyakorlati alkalmazás során így fordulhat elő, hogy egyes intézmények például zsebpénzt is adnak az itt élő gyermekeknek, mások szerint ez teljesen indokolatlan, sőt káros.

Van olyan anyaotthon, ahol belső bölcsőde, máshol óvoda fogadja a gyermekeket. Ez a lehetőség enyhíti a szülők munkavállalással járó terheit, ezáltal segíti a család integrációját. Más otthonok földrajzi elhelyezkedése, megközelíthetősége, munkahelyektől, intézményektől való távolsága szegregációt növelő tényező. Az izoláció ott a legnagyobb, ahol hajléktalanszálló és családok átmeneti otthona egy épületen belül található.

Családok átmeneti otthonai a változó társadalomban

A hajléktalanszállók és a családok átmeneti otthonainak szimbiózisa ékes bizonyítéka a makrotársadalom közönyének, félelmének a leszakadó rétegekkel szemben. Különböző településeken és intézménytípusban dolgozó szakemberek említették, hogy amikor népszerűsíteni akarták intézményüket, az a helyi lakosságban ellenérzést váltott ki. Ugrásszerűen megszaporodtak a működésükkel kapcsolatos kritikák, bejelentések. A jelenség nem új keletű. Hankiss Elemér (1982) már a nyolcvanas évek közepén felhívta a figyelmet *Diagnózisok* című munkájában, hogy a 2. világháború utáni nagy gazdasági és társadalmi átalakulások drámai gyorsasággal szinte egyik évtizedről a másikra szétzilálták a hagyományos érzelmi közösségeket, és ezzel mintegy utat nyitottak egy világnézet, hagyomány és kultúra nélküli, pusztán az anyagi javak felhalmozására és túlélésre irányuló reflexszerű, nyers individualizmusnak. A rendszerváltozással ezek a problémák nem oldódtak meg, sőt továbbiakkal tetőződtek. A társadalom legalsó és legfelső decilisébe tartozó populáció közötti jövedelmi különbség egy évtized alatt megduplázódott, az 1982-ben mért 3,8 százalékról 1994-re 7,3 százalékra emelkedett, és ez a szakadék azóta tovább mélyült (Ferge 2000). 2001-ben a 2,4 millió gyermekből 354 ezer (15%), 2007-ben az összesen 2,1 millió gyermekből már 411 ezer (20%) élt szegénységben. Az Eurostat adatai szerint a gyerekszegénységi ráta 2007-ben 19 százalék, 2010-ben 20 százalék, 2011–2013 között 23 százalék volt. A jövedelmi szegénységben élő gyerekek száma 2007–2013 között – 10-20 ezer fős ingadozásokkal – 391 ezerről 401 ezer főre emelkedett¹¹ (az összes gyerek létszáma közben csökken).

A gyermeket nevelő családok nagyarányú jövedelmi szegénységénél még riasztóbb a kép, ha a gyermekek szükségletkielégítettségének mértékét, az ún. deprivációs indexet¹² vizsgáljuk. 2009-ben Magyarországon a gyermekek 31,9 százaléka számított nélkülözőnek (ez az arány csak Bulgária és Románia adatainál volt kedvezőbb), 2012-ben a deprivált gyerekek aránya már meghaladta az 50 százalékot (Bass 2012: 794).

¹¹ Eurostat. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/data/database

¹² A deprivációs index tizenöt szükséglet kielégítettségét méri (többek között azt, hogy biztosított-e a gyermek számára a napi háromszori étkezés, a hús- és zöldségfogyasztás, hogy vannak-e életkorának megfelelő könyvei, játéka, van-e legalább egy új ruhája, két pár cipője stb.).

A szegény gyermekek 90 százaléka olyan háztartásban nevelkedik, ahol a háztartásfőnek csak alsófokú végzettsége van (Havasi 2010: 149). Közvélemény-kutatási adatok szerint 1982-ben a megkérdezettek még egyharmada nemmel válaszolt arra kérdésre: van-e szegénység Magyarországon? 1989-ben – az első otthonok megnyílása idején – már a megkérdezettek mindegyike érzékelte a szegénység jelenlétét, kezelésének hiányosságait (Valuch 2002: 351). Ugyanakkor a korszak közgondolkodásában markánsan beívódott az a vélekedés, miszerint aki dolgozik, az boldogulni fog. Következésképpen, a szegények azok közül kerülnek ki, akik nem dolgoznak. A kilencvenes évek elején a szegénység kialakulásáért már a tartós munkanélküliséget, az alacsony nettó kereseteket és ezek gyorsuló értékvesztését, az alacsony mértékű és értékű szociális juttatásokat okolták a kutatók. A szegénység által legveszélyeztetettebb csoportok ennek megfelelően a munkanélküliek és az alacsony keresetűek, a fiatal pályakezdő munkanélküliek, a fogyatékosok, tartós egészségkárosodottak, a cigányság, a három- és többgyermekes családok, a munkaerőpiacról teljes egészében kiszorult, alacsony ellátásban részesülő idősek, az alacsony jövedelmű falusi háztartások voltak (Czike–Tausz 1996: 14). Az egyre tornyosuló gondok ellenére az ezredfordulóig alig jöttek létre otthonok (vö. 1. ábra), és azok is főleg nagyvárosokban. A kétezres évek első évtizede a gyors növekedés volt. 2000 és 2010 között az otthonok száma több mint megnégyesződött.

Ebben a periódusban kezdett a gyermekszegénység kérdése a magyar társadalom figyelmének középpontjába kerülni. Az MTA kutatócsoportja által kidolgozott Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program hatására az Országgyűlés elfogadta a „Legyen jobb a gyerekeknek!” Nemzeti Stratégiát. Másik fontos társadalompolitikai kezdeményezés az Oktatási és Gyermekesély Kerekasztal tevékenysége következtében létrejövő javaslatcsomag volt. A méltán elhíresült *Zöld könyv* egyik fontos megállapítása, hogy

„...a magyar társadalomban tizenöt éve minden születési évjáratból folyamatosan újratermelődik egy réteg, amely nem képes nyolc osztálynál magasabb iskolai végzettséget szerezni. A leszakadó rétegeken belül is azonosítható egy legalább 700 ezres szélsőségesen marginalizálódott, a társadalom periferiáján tengődő, mélyszegénységben élő tömeg, amelynek immár harmadik generációja válik úgy felnőtté, hogy újratermeli szülei alacsony iskolázottságát, s ennél fogva esélye sincs arra, hogy rendszeres munkát találjon magának.” (Szilvási 2011: 32)

Ezzel párhuzamosan az átmeneti gondozásban élő családok körében is kialakult egy masszív réteg, mely bent rekedt a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások rendszerében. Körükből kerül ki a szolgáltatások igénybe vevőinek több mint ötöde.

A rendszer azonban nem csak alulról nyitott. A 21. század első évtizedének válsága korábban stabilnak tűnő egzisztenciákat is elsodort. A középosztály alsó részének egyre gyorsabb ütemű lecsúszása következtében az ellátórendszer látó-

körébe kerültek között immár olyan személyek is megjelentek, akiknek korábban nem voltak lakhatási problémái. A deviza- és forinthiteleitől megszabadulni képtelen, törlesztőrészletét fizetni nem tudó, kilakoltatás szélén álló családok tömegei egyelőre nem ostromolják igényeikkel az átmeneti otthonokat, de képviselőik már kopogtatnak az ablakon. Riadtan benéznek, és megállnak.¹³ Átlépni a küszöböt az irreverzibilisnek tűnő életmód- és életforma-változás elfogadását jelentené számukra. Amíg az integrációs gyökerek működnek rokonok, szülők, barátok segítségével, olcsóbb albérlettel esetleg külföldi munkavállalással a hajléktalanság elkerülhető. Az ő ellátásuk új kihívás lesz a gyermekvédelemben dolgozók számára.

A feladat komplexitása és az ellátás időtartama

Az átmeneti otthonokban élők számára azért is nehéz a visszakapaszkodás, mert nem rendelkeznek megfelelő kapcsolatrendszerrel. A jelenség valójában összetársadalmi probléma. Évekkel ezelőtt még „csak” a magyar lakosság 40 százaléka vallotta azt, hogy a legbiztosabb nem bízni senkiben, mert senki sem törődik azzal, mi történik a másikkal, nincsenek közös értékek és célok. Ez az arány 70 százalékra emelkedett¹⁴ – hívta fel a figyelmet Kopp Mária az aggasztó folyamatokra (Kopp–Skrabski 2008).

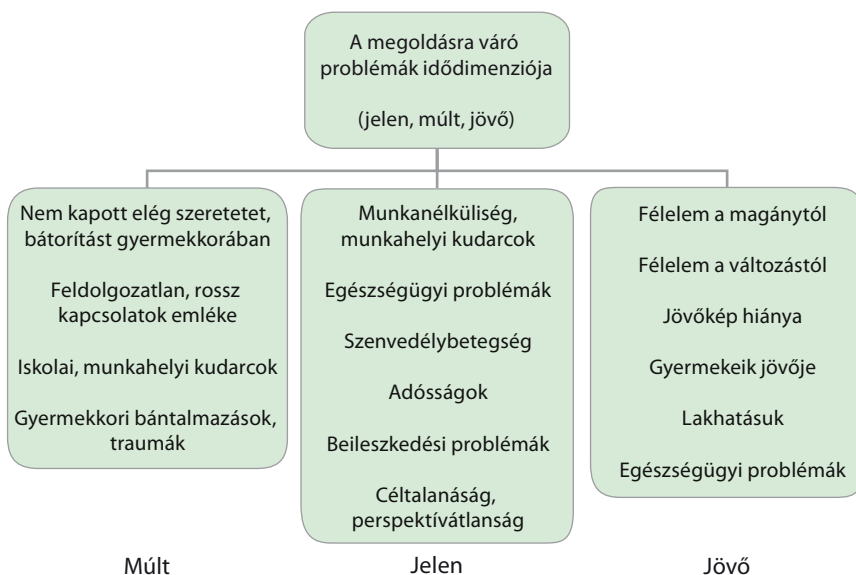
Az otthonokba felvételt nyertek jelentős része krónikus problémákkal küzd (3. ábra). A múlt feldolgozatlansága, a jelen kudarcai és a jövő bizonytalansága erodálja a családon belüli kohéziós szálakat, károsítja az egyén önbizalmát és teljesítőképességét, állandó stresszhelyzetet és ennek folyamányaként újabb és újabb konfliktushelyzeteket idézhet elő.

A válság, a közöny, a kilátástalanság az egyenlőtlen versenyhelyzetek mind a szolidaritás ellen ható tényezők. Így aztán semmi csoda sincs abban, hogy az otthonokba bekerülők egy részének nincs se önbizalma, se bizalma. És ami a legelkeserítőbb: reménye sincs. A szociális munkásoknak a közös munka során a napi gondok orvoslása mellett nemegyszer múltbéli problémák feldolgozására és realisabb jövő- és énkép kialakítására is időt kell szánniuk; miközben egy percig sem szabad szem elől téveszteniük; a feladat a kiegészítő, nem pedig a helyettesítő gondoskodás. Az ellátás a törvény által megszabott ideig vehető igénybe, ezért is minden elvesztegetett hét vagy hónap a gyermekek esélyét csökkenti.

¹³ Állításomat a tanulmányomban többször hivatkozott országos felmérés eredményei látszólag cáfolják. Az ökümenikusok által készített kutatás még a devizaválság előtt készült. Az általam jól ismert és megkérdezett fővárosi és vidéki intézmények munkatársai sem tapasztalták, hogy a devizahitelek miatt fizetéképtelenek tömegesen kérnék felvételüket az otthonokba. Ugyanakkor valós probléma a szocpolos lakások építéskor eladósodottak ügye, akik közül többen soha nem is laktak az általuk vásárolt ingatlanban.

¹⁴ A svédeknél ez az érték Kopp Mária tanulmánya szerint 30%.

3. ábra: A szociális munka időirányultsága a gondozási folyamat során

A múlt következményeinek és hatásainak bénult elszenvedése és a jövőnek mint az életút további építésének elhárítása, előkészíti az élményt: csak túlélni a mai napot.¹⁵ Pál és szerzőtársai felméréséből tudjuk, hogy az otthonba kerülők életében a családi konfliktusoknak determináló szerepük van (Pál et al. 2005).¹⁶ A válaszolók 36 százaléka a házastárs/élettárs brutális magatartását jelölte meg a bekerülés okaként, míg második helyen az összeveszést említették legtöbben (20,8%). Ezeket az előzményeket elsősorban az egyedülállók említik, de párok esetében sem számít ritkaságnak a tettelegesség. Az albérlet felmondása nem fizetés miatt 18,4 százalékkal a harmadik, míg annak felmondása egyéb okok miatt csak a negyedik helyre került.¹⁷

A pozitív irányú változás eléréséhez idő és bizalom szükséges, de a bekerült családoknak maximum másfél év alatt kell eredményt produkálniuk. Otthonban lakni ezért egyszerre kényszer és lehetőség. A szerződési idő letelte ugyanis nem azt jelenti, hogy a szülő megfogja csemetéje kezét, és egyszerűen kisétál a kapun.

¹⁵ Varsányi Erika (2010) idézett művében felhívja a figyelmet, hogy a jelenbe zártság a tehetetlenség és a bénultság időélménye. Ennélfogva a kérdések is leegyszerűsödnek: „Ma mit eszünk; ma kivel kell megküzdenem; ma lesz-e munkám; Milyen durvaságra számíthatok ma a férjemtől, feleségemtől, gyermekemtől, anyámtól, apámtól, a hatóságoktól.”

¹⁶ Ezért is kár, hogy az adatokból nem derül ki világosan, hogy milyen eltérések vannak az egyszülős és a teljes családokat befogadó intézmények között.

¹⁷ A leggyakoribb indokok további sorrendje: nem fértek el (14,4%), válás miatt szétköltöztek (12%), másik otthonban lejárt a szerződésük (9,6%), eladták a lakásukat (9,6%), elvesztették lakásukat közüzemi tartozás miatt (?%). Az indokok között szerepelt 1 százalék alatti aránnyal többek között: lakhatatlanná vált a lakása és lebontották, gyermeke brutalitása miatt, élettárs börtönbe került, családon belüli pedofília, önkényes lakásfoglaló volt.

Gyermekeik biztonságos lakhatását, testi, lelki, érzelmi fejlődésükhöz szükséges feltételeket a szülőknek továbbra is biztosítaniuk kell. A segítőknél különösen a motiválatlan, természetes támaszokkal nem rendelkező családfelek okoznak rengeteg fejtörést, de a szülők feje felett is Damoklesz kardjaként lebeg a gyermekek elvesztésének lehetősége. Ebből a szempontból a fokozottan veszélyeztetett kategóriába sorolhatjuk a második generációs hajléktalan családokat. Ők azok, akiknek már a szülei is szállón éltek.¹⁸ Ez a réteg gyakorlatilag teljesen hospitalizálódott.

Mivel az otthonokba a jelentkezés önkéntes alapon, a szülő kérelmére történik, és az esetátadás folyamata helyenként nehézkes, előfordul, hogy a szociális munkások alig tudnak valamit a jelentkezők előéletéről, a gyerekek helyzetéről, tanulmányairól stb., stb. Az információhiány következtében a szakemberek gyakran egyetlen beszélgetés alapján kénytelenek meghozni döntésüket. Az interjúalanyok pedig az általuk valósnak vélt elvárásoknak igyekeznek ilyenkor megfelelni. Nincs ebben semmi különös, pláne elítélni való, de azért a sors produkál különös helyzeteket. Az egyik ilyen bizarr történet a kölcsönvett férj esete. A történet főszereplője egyedülállóként már régóta szeretett volna bekerülni csemétéivel az egyik otthonba. Információja volt arról, hogy a felvételnél kétszülős családok élveznek prioritást. Mit csinált az élelmes ügyfél? Barátnőjének férjét jelölte meg élettársul, akivel együtt be is költözött a szállóra. Annyira jól alakították a szerepüket, hogy a szociális munkásoknak hónapokba telt, míg rájöttek a turpisságra.¹⁹ Ha a szálló munkatársai a családsegítő szolgálatról vagy a gyermekjóléti szolgálatról előzetes információkat kaptak volna, ez az eset nem fordulhatott volna elő. A 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 69. §-ának (1) bekezdése alapján „a családok átmeneti otthona az otthonba történő befogadásról haladéktalanul értesíti a gyermek és a szülő lakóhelye szerinti gyermekjóléti szolgálatot”. Az ehhez hasonló példák miatt is érdemes lenne megfontolás tárgyává tenni, hogy a családok átmeneti otthonai minden egyes jelentkezés – tehát nem csak a bekerülés – esetén értesítsék a területileg illetékes gyermekjóléti szolgálatot. Önmagában a jelentkezés szükséges és elégséges indok a jelzés megtételéhez.

A felvázolt problémákból legalább két rendszerszintű feladat következik:

- Hogyan lehetne az előgondozás feltételeit megteremteni már a jelentkezéstől kezdve?
- Hogyan lehetne az utánkövetést és az utógondozást hatékonyabbá tenni?

A fenti célok megvalósulása gyors és hatékony kooperációt igényel a gyermekvédelmi rendszer összes szereplőjétől.

¹⁸ Ők jelentik az egyik altípusát a szakmai körökben vándorló családok néven elkönyvelt eseteknek.

¹⁹ A történet valóban megtörtént, a szereplőkkel is volt alkalmam beszélni. A felvételiztetők gyakorlatilag nem hibáztak, hiszen gyakran előfordul, hogy párok közös gyermekkel vagy anélkül úgy szeretnének összeköltözni, hogy még sohasem laktak együtt.

Az ellátás időtartama

„Gyvt. 51. § (3) g) A családok átmeneti otthona a felnőtt és a gyermek együttes ellátása során közreműködik – a gyermekjóléti szolgálattal együttműködve – az átmeneti gondozást szükségessé tevő okok megszüntetésében, a család helyzetének rendezésében, otthontalanságának megszüntetésében.”

Az „átmeneti” itt egyaránt utal a probléma jellegére és az ellátás időtartamára. Mivel a rendelkezésre álló idő rövid, a folyamat során a gondozókra is nagy nyomás nehezedik.

A szociális munkásokkal szemben támasztott elvárások rendszerét mutatja be a 4. ábra.

4. ábra: A szociális munkásokkal szemben támasztott elvárások rendszere

A szemlélet formálásához, a realitásokhoz jobban idomuló világkép kialakításához és a tervek végrehajtásához persze időre és bizalomra van szükség. Ennek kapcsán időről időre fellángol a vita a szolgáltatás igénybevételének optimális időtartamáról.

Szakmai fórumokon gyakran felmerülő javaslat, hogy a jelenlegi 12 + 6 hónapos időtartamhoz képest akár 3 évre is hosszabbítható legyen az ellátás időtartama.²⁰

„A hosszabb idejű és több, egymásra épülő ellátási szintből álló gondozási folyamat garanciát jelenthetne arra, hogy az átmeneti otthonból kikerülő családok túlnyomó többsége a későbbiekben ne szoruljon rá újra ilyen típusú ellátásra.” (Reformcsomag-javaslat é. n.)

Komoly szakmai, morális és etikai dilemmát vet fel a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek számára, hogy mi legyen azokkal a családokkal, amelyeknek szerződéses idejük lejárt. A gyermekvédelmi törvény rendelkezése értelmében a gyámhatóságot értesíteni kell a szükséges intézkedések megtétele érdekében az átmeneti gondozás időtartamának eltelte előtt is, ha:

- nyilvánvalóvá válik, hogy a gyermek családi környezetébe nem térhet vissza;
- a szülő vagy más törvényes képviselő a gyermek átmeneti gondozását ugyanazon intézményben két éven belül másodszor is kéri.

A törvény szerint a gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztettség miatt nem szabad családjától elválasztani. A családok átmeneti otthonaiban a kérdés nem az, hogy a gyermek visszatérhet-e családi környezetébe; hanem a család hová térhet vissza? Egy vidéki otthonból két éve kikerült édesapával összeszámoltuk, hogy az elmúlt időszakban tizenhat alkalommal kényszerültek költözni. Azóta albérletről albérletbe vándorolnak, vagy ismerősöknél húzzák meg magukat.

Az sem egyértelmű, milyen intézkedés következik a gyámhatóság értesítését követően. Nos, erre nézve nincs egységes álláspont.²¹ A válságos helyzetek kialakulásának esélyét mindenestre az intézmények között működő kooperáció csökkenti:

„A gondozás folyamata során az esetfelelős és az átmeneti gondozást nyújtó intézmény családgondozója konzultációk során értékeli az eseményeket, történéseket, a család aktuális helyzetét. Ennek alapján legalább félévente helyzetértékelést kell készíteni.” [15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 16. § (5) bek.]

²⁰ Akik a rövidebb idejű ellátás mellett törnek lándzsát, rendszerint azzal érvelnek, hogy néhány hónap alatt kiderül, hogy a családnak szüksége van-e a teljes körű ellátásra, státuszában állt-e be valamifajta (pozitív) irányú változás, vagy csak „elveszi a helyet egy valóban rászoruló elől.”

²¹ Az egyik lehetséges megoldás a család újrafelvétele. Nem egy esetben ez csak a probléma elodázása.

Előtakarékosság

A családok átmeneti otthonaiban dolgozó szakemberek egyik feladata az alapvető életvezetési ismeretek átadása. Ez többet jelent a pénzbeosztásnál. Nem pusztán arról van szó, hogy a kevesebb jövedelmet hogyan lehet ésszerűbben elkölteni, hanem például arról is, hogy az ellátást igénybe vevők körében egyre nagyobb arányban fordulnak elő adóssággal, hátralékkal küzdők. A háztartások pénzügyi konszolidációja így egyre nehezebb. Aki ilyen helyzetbe került, annak számolni kell a következőkkel:

- nem lesz képes kifizetni a térítési díjat, vagy képtelen lesz előtakarékoskodni;
- csökkenti a legális munka világába való visszatérésének lehetőségét, hiszen tartozása miatt akár a fizetése felét leemelhetik a követelők;
- regresszív folyamatok felerősödése, gyakori konfliktusok környezetében lévő személyekkel.

Szerződésük lejártá után – számos esetben még korábban – a családok az otthon elhagyására kényszerülnek. A kimenetel sokféle lehet. A szerencsésebbek ideális esetben saját tulajdonú lakásba vagy önkormányzati bérleménybe költözhetnek. A legjobb eredményeket a lakásprogramot kialakított intézmények érik el. De még náluk is a felvételt nyertek töredéke képes teljesíteni a feltételeket. A többség helyzete továbbra is bizonytalan. Akiknek van spórolt pénze, mehetnek albérletbe; ha nincs, rokonoknál, ismerősöknél húzhatják meg magukat. És ahol ez sem működik? Ők azok a vándorló családok, akik hosszú éveket töltenek el szállóról szállóra vándorolva az átmeneti gondozásban.²² De hogyan lehetne elkerülni az ilyen helyzeteket? Mi a feladata ilyen esetekben a családgondozónak?

A célok megvalósítása érdekében pénzügyi terv készítése szükséges, ami nem is olyan egyszerű. Szisztematikus, kooperációra építő, a rövid távú célokat háttérbe szorító, távlatos gondolkodás szükséges hozzá. *„Nemhogy három hónapra, de még három napra sem szoktam előre tervezni”* – mondja félig büszkén, félig pironkodva az egyik ügyfél. Az ilyen jellegű gondok háttérben rendszerint a szocializáció korai szakaszaira visszanyúló problémák húzódnak meg. A megoldás azért nehéz, mert e szemlélethez többnyire motivációs problémák társulnak. *„Ne akarják nekem mások megmondani, hogy mire költöm a pénzemet!”* Márpedig perspektíva nélkül nincs továbblépés. A közös munka kezdetén minimális cél a család lakhatásának rendezése. Kiléptető rendszer hiányában azonban marad az albérlet, a vándorlás vagy visszatérés abba a közegbe, ahonnan szabadulni akartak. A kör bezárul...

²² Nemrég volt felvételi elbeszélgetésem nálam egy kétgyermekes pár, ahol az egykori állami gondozott anyuka 1993-tól megszakítás nélkül anyaotthonban vagy családos szállón lakott.

Autonómia

„Az autonóm személyiség érzelmileg kiegyensúlyozott, a többi embert bizalommal közelíti meg, igényli és nyújtja a pozitív érzelmeket. Érdeklődésében, feladatvállalásban, döntéseiben önálló, nyílt, az újra, a jövőre irányul. Fegyelmezett; érzelmein, gondolatain, magatartásán egyaránt uralkodik, minden megnyilvánulásában szervezett. Önállósága sem a többi embertől nem különíti el, sem a normák megtartása előli kibúvársra nem készíti. Ellenkezőleg; messzemenően figyelembe veszi a többiek érdekeit, jó együttműködő partner, s tetteiért mindig szívesen vállalja a felelősséget, éppen mert magára épített, saját normarendszerén alapul erkölcsi magatartása.” (Kozéki 1989: 279)

Fromm (2002) a demokratikus társadalmak modelljét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy kialakult bennük a szabadságtól való menekülésnek sajátos útja, amikor is az egyén, ahelyett hogy megőrizné énjének integritását, és spontán módon reagálna környezetére, inkább megszűnik önmaga lenni. Amikor az egyén külső kötelekeit elveszítette, minden olyan személyes kötődés is eltűnt az életéből, ami korábban erőt, biztonságot, nyugalmat adott. Az individuum a magára maradoottság állapotát éli át – ugyan övé a választás szabadsága, de ha ezzel élni nem tud, a világ rémségesen fenyegetővé válik. A „valamitől való szabadság” az elszigetelődés, tehetetlenség, jelentéktelenség érzését váltja ki az emberből, ami individualitásának feladására készíti.²³

Nem véletlen, hogy az intézményekben élők egy része menekül a döntési helyzetek elől, és várja – sőt elvárja –, hogy a segítő jó szülőként jutalmazza, irányítsa, óvja és időnként feddje meg őt. Különösen magas ez az arány a volt állami gondozottak vagy családok átmeneti otthonaiban hosszú ideig hospitalizálódott személyek körében. Legyél a magad ura, vedd kezvedbe sorsod! – sugalmazzák a segítőik. És döbbenet tapasztalják, amint a többszörösen bántalmazott anyuka karján a csecsemőjével visszamegy agresszív párjához. Mint Kavafisz népszerű versében, ahol a barbárok jelentik a kapaszkodót a szorongó tömeg számára.

„Mért néptelenednek el utcák és terek,
s mért siet ki-ki otthonába komoran?

Mert éj lett, és a barbárok nem jöttek el.
S futárok érkeztek a limesek felől,
jelentve, hogy barbárok többé nincsenek.

»S most – vajon barbárok nélkül mi lesz velünk?
Ők mégiscsak megoldás voltak valahogy...«

(Kavafisz: A barbárokra várva – részlet. Somlyó György fordítása)

²³ Bővebben: Fromm (2002).

A felelősségtől irtózó személy készségesen ruházza át a döntés jogát pártfogójára. „*Most mondja meg, elválnak Janitól, vagy ne?*” A válasz ebből a szempontból indifferens. A fatalista hozzáállás jelenti az önmagában nem bízó egyén számára az egyetlen lehetséges kibúvót; menekülést a valóság elől. Személyes integritása ebben a formában óvható, hiszen a világ dichotom módon működik, csak így érthető és magyarázható. A „Mi és Ők” ebben a dimenzióban az ártani és segíteni akarók táborát testesíti meg. Látszólag 180 fokkal eltérő működést produkálnak a menekülő családok.²⁴ Ők azok, akik nem kérnek segítséget, de utasítanak; akik minden beavatkozási kísérletet ellenük való támadásként könyvelnek el; akik rettegnek, hogy kiismerik őket. Maguk akarják intézni ügyeiket, de erre képtelenek. Kudarcaik és lelepleződéseik miatt egyre frusztráltabbak. Mindig ők akarnak dönteni, de csak rossz és még rosszabb alternatíva közül választhatnak. Mi elől futnak? Mitől menekülnek? És hol állnak meg?

Az említett kétféle magatartásmód között látszólagos az ellentét. A szereplők mindkét esetben realitás elől menekülnek. De bármennyire is valós ez a probléma, a többség számára a dilemma paradox módon épp az intézményrendszer működésének logikájából következik: Felkészíthetőek-e az emberek az ún. természetes működésmódra mesterséges körülmények között? Ha így vetjük fel a kérdést, a válasz is csak hipotetikus lehet. Vizsgáljuk meg alaposabban! Amikor a gyerekek azt látják, hogy a felnőttek vitás kérdéseik eldöntése érdekében az ügyeleteshez fordulnak, hogy még a napi takarítás átvételében is idegen személy dönt, óhatatlanul csorbul a szülők tekintélye. Valóban, a mindenkori ügyeletes feladata a házirend betartatása, az otthon nyugalmanak a védelme, de törekednie kell, hogy ennek érvényesítése során ne sértsen emberi méltóságot. Olyan ügyet, ami a család belügye, a gondozó nem vitathat meg idegenek jelenlétében,²⁵ és gyermekeik jelenlétében sem véleményezheti szüleiket, az általuk alkalmazott nevelési elveket, módszereket.

Összefoglalva az előzőeket a következő kérdésekre kellene választ kapnunk: hogyan biztosítsuk az otthonokban a családok egészséges működéséhez szükséges autonómiát? Meddig terjedhet a szociális munkás kompetenciája? Ezekre a kérdésekre csak akkor adható jó válasz, ha a segítő tisztában van képességeivel, lehetőségeivel, az intézmény filozófiájából és működési rendjéből fakadó specifikumokkal. És itt rá is térhetünk a szakmai stáb szerepére.

²⁴ Hangsúlyozni szeretném, hogy menekülő családok alatt itt most nem a ténylegesen üldözést szenvedetteket, hanem saját valós problémáik elől folyton elszökő, velük szembenézni képtelen családokat értem.

²⁵ Még akkor sem, ha vannak szülők „akiknek nincsenek titkaik”, és felszólítanak minket, hogy nyugodtan beszéljünk lakótársaik jelenlétében. Bennünket köt a titoktartás, és az a szándék vezérel, hogy a családi autonómiát feltétlen tiszteletben tartsuk. Hogy az illető később hogyan értelmezi az elhangzottakat, illetve mit ad tovább, az az ő szuverén döntése.

A szakmai team szerepe

„A cselekvéseméletek felől közelítve a szociális munka a Jürgen Habermas konstruálta kommunikatív cselekvés²⁶ fogalmával írható le legerőteljesebben, mivel az eltérő életvilágok közelítése révén létrejött kommunikáció teremti meg a célmegvalósító cselekvés feltételét: a megértést, majd a segítőnek és a segítséget igénybe vevőnek (kliens, csoport, közösség) meg kell egyezniük a probléma meghatározásában a lehetséges megoldásokban, az együttműködés módjaiban.” (Varsányi 2010: 37)

„Néha bizony nem megtenni egy helytelen lépést ugyanolyan fontos, mint cselekedni, ha kell. Ehhez pedig az szükséges, hogy reflektáljunk arra, ami történik, ahelyett, hogy bevonódnánk az interakcióba.” (Byng-Hall 1995: 39)

A kliens motivációja nélkül a segítő erőfeszítése kudarcra van ítélve. Mint Hepworth és Larsen (1996: 117) kifejtették, a gondozási folyamat során két dolgot tisztázni kell:

- Milyen célok elérésében motivált az ügyfél?
- Mennyire reálisak ezek a célok?

A gondozási folyamat teammunka. Ha nincs biztosítva az információáramlás, ha nem megfelelő a kommunikáció: a kudarc kódolható. Dinamikusan változó közegben a gondozóknak nemcsak szüntelen reagálniuk kell az eseményekre, hanem észlelni kell a potenciális veszélyforrásokat. A szakmai team akkor működik jól, ha tagjai – még ha egyes kérdésekről eltérően gondolkoznak is – kölönösen motiváltak, partnerként és nem riválisként tekintenek egymásra. A szociális munkát végző kapcsolatát munkatársaival való kapcsolatát a bizalom, a tisztelet és a szolidaritás határozza meg. A szolidaritás azonban nem vonatkozhat szakmai problémák elfedésére. Mitől működik jól egy munkacsoport? – a válasz hosszas felsorolást igényelne. Ahol viszont a tagok nem mernek, vagy nem tudnak egymástól kérdezni, érzéseikről, kételyeikről, dilemmáikról beszélni, az a stáb egész biztos nem hatékony.

Vizsgáljuk meg néhány példán keresztül a beavatkozások lehetséges színtereit!

Főzés-háztartás

Láttam már három hónapos csecsemőt cumisüvegből kólát inni, hét hónapos gyermeket kávézni vagy még fog nélküli gyermekkel brassói aprópecsenyét etetni. Mégis, a helytelen táplálkozási szokások megváltoztatásának szándéka is heves

²⁶ Habermas, Jürgen (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*.

ellenállást vonhat maga után. Az ilyen szándékú törekvések kinyilvánítása durva beavatkozásnak tűnhet a kliens magánéletébe.

Közhelynek tűnik, de igaz: a szociális munka gyakorlatorientált tevékenység. Egykori kollégámat angliai tanulmányútja során az egyik hajléktalanszállón megkérték, hogy a vacsorát – úgy jó magyarosan – ő készítse el. Nem rosszul telt; az ottani szociális munkásoknál a főzni tudás alapkövetelménynek számít. Persze kíváncsiak voltak a magyarországi ízekre, szokásokra. A nagy elméleti tudással és több év szakmai tapasztalattal rendelkező munkatársamnak kisebb vagyona került, amíg felesége telefonon keresztül elmagyarázta számára a tojásos lecsó elkészítésének „roppant” bonyolult receptjét. A mentális gondozás, ügyintézés és más fontos feladatok mellett tehát a praktikus ismeretek átadása is szerves része a gondozási folyamatnak. Az előző példára visszatérve: érdemes volna elgondolkodni azon, hogy a főzés és a háztartási ismeretek alapjainak oktatása is a szociálismunkás-képzés része legyen.²⁷ Már csak azért is, mert a szülői készségek elemi hiánya esetén a rutinszerűen alkalmazott tanácsadási módszerek kontraproduktívak, míg a konfliktusokkal telített térben a nondirektív eszközök hatékonyan alkalmazhatóak. Közös főzés, bevásárlás során a szociális munkás pontosabb betekintést nyer a családi büdzséről, a táplálkozási szokásokról, az aktuális problémákról s mindezt partneri viszonyban.²⁸ Az olcsóbb, választékosabb, egészségesebb étkezéssel nemcsak pénzt lehet spórolni, hanem betegséget megelőzni. Amennyiben lennének adataink az átmeneti gondozásban élők egészségügyi állapotáról, valószínűleg lesújtó eredményt kapnánk. Húszéves anyukák tíz-tizenkét hiányzó foggal, túlsúlyos kamaszok és felnőttek, rengeteg gyomorbetegség, cukorbetegség, magas vérnyomás. Az okok között: helytelen táplálkozási szokások és a mozgásszegény életmód.

De nem csak a táplálék minőségével van gond. Számos családban nem volt mód, illetve hagyomány a közös étkezés rítusainak elsajátítására. Egy-egy ízlésesen megterített asztalnál szívesebben időz mindenki. Ilyenkor lehet megbeszélni a nap legfontosabb eseményeit, terveket szőni. Sokak számára a vacsora vagy a hétvégi ebéd az egyetlen lehetőség az együttlétre. Különösen fontos ez olyan helyen, ahol az intimitásra amúgy kevés lehetőség nyílik. A családi egység, integritás megőrzésének, a kohéziós kötelékek erősítésének terepévé válhat az étkező.

²⁷ És itt nem pusztán arról van szó, hogyan lehet olcsón, jól, takarékosan főzni, hanem, miként lehet foltot eltávolítani a ruhából,

²⁸ Látszólag pofonegyszerűnek tűnik ennek megvalósítása a mindennapokban, valójában egyáltalán nem is olyan könnyű. Nézzünk néhány példát, milyen vékony jégen táncol a segítő! Azokban a szerencsés otthonokban, ahol minden lakóegységhez főzőhelyiség is tartozik, a segítő alkalmanként csak egy-egy családnak tud besegíteni. A segített ezt gyakran gyámkodásként éli meg, és menekülni akar a kötöttségek elől, vagy lakótársai érzik úgy, hogy az illető kivételezett státuszban van. Ennek kísérőjelenségeként beinduló csoportdinamikai folyamatokkal való küzdelem rengeteg energiát emészt fel. A közös konyha és az együtt főzés épp az intimitás varázsát szünteti meg, ráadásul explicitte teszi az egyes háztartások közti anyagi különbségeket. Mindezek ellenére szinte minden gondozó tudna saját praxisából pozitív példákkal előrukkolni.

Ahol a család tagjai naponta legalább húsz percet képesek így együtt tölteni, ott sokkal kevesebb probléma adódik a felnőtt-gyermek kapcsolatokban.

Szabadidő

Másik fontos szegmense az életmóddal kapcsolatos kérdéseknek a szabadidő eltöltéséhez kapcsolódik. Aki dolgozott már ezen a területen, az tudja igazán, milyen erőfeszítést igényel a szülők kimozdítása passzív állapotukból, miközben rendszeresen érkezik a panasz: unatkozni. A gond elsősorban a belső motiváció hiányára vezethető vissza. A motiváció ebben a kontextusban

„...olyan funkciónak tekinthető, melynek működése attól függ, hogy az egyén mennyire van tudatában annak, hogy gondolataira, elképzeléseire, céljaira, várakozásaira attribúcióira vagy más gondolati rendszereire saját maga is hatással van.” (O’Neil-Drillings 1999: 61)

Egy vidéki otthon munkatársa mesélte, hogy lakóik azért nem mennek szabad idejükben kirándulni, mert nincs pénzük, miközben tőlük néhány perc távolságra remek kirándulóhely található. Legutóbb még szendvicseket is csináltak számukra az útra, de a szülők sorba mondták le a túrát mondvacsinált ürügyekkel. Ezek után kíváncsian várta, hogy a bokros teendőkből mit sikerült megvalósítani. Meglepő módon a különmunka elmaradt, a váratlanul jelentkező rokon sem jött látogatni, és az anyós is megbetegedett, ezért nem tudtak elutazni hozzá. Maradt az egész napos tévzés és az unalom.

Táborozni viszonylag sokan szeretnek, főleg ha az intézmény költségvetéséből vagy más forrásból fedezni tudjuk ennek legalább egy részét. Az együtt töltött idő hatékonysága itt megsokszorozódik. Kezdő szociális munkásként egyik meghatározó élményem Gáborhoz, egy háromgyermekes apukához fűződik. Gábor különböző súlyú bűncselekmények miatt majd tíz évet töltött fegyintézetekben. Fél éve lakott családok átmeneti otthonában, magába forduló, zárkózott ember volt. A segítőkkel makacs és bizalmatlan, feleségével és gyermekeivel való kapcsolata pedig konfliktusokkal telített volt, bár nagyon szerette őket. Lerítt róla mennyire magányos. A sátorozást mindnyájan nagyon várták. A résztvevőkkel a kirándulás előtti megbeszéléseken többször ismertettük a szabályokat, különösen az alkoholfogyasztás következményeire hívtuk fel a figyelmet. Gábor három napig bírta a kötöttséget, majd egy délelőtt eltűnt. Hajnalban bukkant fel, sárukba nem ment be, előtte heveredett le. Nagyon részeg volt. Kollégáimmal megállapodtunk, csak akkor döntünk a továbbiakról, ha beszélni tudunk vele, mindenesetre a legfontosabb, hogy ne kapjon napszúrást, ezért egy napernyőt állítottunk fel mellette. Késő délután ébredt fel. Nem kapott szemrehányást, leszidást. Elérkezett az esti táborbeszélés ideje, és egy szót sem szóltunk a történekről. Erre nem volt felkészülve. Egész életében mindig megbüntették, ha valamit elkövetett, és most ez a napernyő, ami őt óvta. Döbbenetes volt a változás, amit

kollégáimmal tapasztaltunk. A reggelinél mellénk ült. Mintha gát szakadt volna fel benne, csak úgy ömlött belőle a szó. Mesélt gyermekkoráról, a börtönvevekről, a bezártságról, hogy fél az élettől, arról, hogy szeretne jó lenni, de nem sikerül. Itt kezdődött az együttműködésünk,

„*»Kérem én még nem játszottam, / nem játszottam, / nem játszottam, / játszani akarok mostan.«*” – panasolta bánatát Szép Ernő *Nem volt játékom* című versében. Talán ma már nem az eszköz hiánya okoz gondot – bár néha az is – hanem az, hogy felnőtt úgy egy nemzedék, hogy közben nem tanult meg játszani sem.²⁹ Vajon ennek a készségnek az elsajátítása is a segítő feladatát képezi? Úgy tűnik, igen. A családi konfliktusok döntő hányada kommunikáció hiányból vagy annak helytelen voltából adódik. A játék során az asszertivitás, a kooperáció és a kommunikáció is könnyebben fejleszhető. Ezzel a lehetőséggel nem élni, több mint bűn – hiba. Szerencsére, ha valaki ez irányú ismereteit bővíteni, képességeit fejleszteni szeretné, iskolarendszeren belüli és azon kívüli képzés keretén belüli is, széles választékból meríthet. A játékos foglalkozások, pszichodráma-csoportok segítségével a görcsök oldhatóak, legalábbis enyhíthetőek. Az otthonokban dolgozó felkészült szakembergárda feladata a problémák felismerése, azoknak helyi szinten történő kezelése, súlyosabb esetben a társszakmák képviselői felé történő jelzése, velük való együttműködés.

Intimitás

Családok átmeneti otthonában permanens alkalmazkodásra kényszerülnek felnőtt, önálló emberek. Megfordult itt már több nyelven beszélő tolmács, kutató biológus, de akadt olyan is, akinek a neve leírása is gondot okozott. Sokan életükben nem laktak még olyan helyen, ahol fürdőszoba vagy angolvécé volt. Akadt család, amelyik bekerülésük előtt erdőben, sátorban élt, volt, aki budai luxuslakásban nevelkedett. Találkozhatunk itt pszichiátriai beteggel, értelmi fogyatékkal, pszichotikussal, szenvedélybeteggel, indulati problémával küzdő személlyel, egykori elítélttel és bűncselekmény áldozatával egyaránt. A kényszerű összezártságból, az anyagi és morális problémákból adódó feszültségek mind ott kavarnak a közös térben. A lakóközösségen belül markánsan érvényesülnek a csoportdinamikai folyamatok. A szociális munkások a manifesztaódott konfliktusok egy részét észlelik közvetlenül, s ezek egy hányadában maguk személyében is érintettek. A csoport tagjai közötti konfliktusok egy része látens marad.

Gyakori jelenség, hogy a felnőttek a közös, tudattalan konfliktusaikat gyermekeikre mint leggyengébb tagra lokalizálják, abból a célból, hogy azt kontrollálhassák, ezáltal és így elháríthassák és levezethessék magukról a feszültséget. A gyermekpszichológia szerint a gyermek tünete mindig egy destruktív – hátráltató és betegségeket okozó – családdinamika terméke. A gyermek gyógyítása

²⁹ És persze millió más dolgot sem tanultak meg otthon, így például: tisztelgetet, együttműködést, problémák megbeszélését, odafigyelést stb., stb.

egyidejűleg a csalárendszer gyógyítása is. És természetesen ez kölcsönösen is igaz. Minden olyan beavatkozás, amely a szülők szorongásait, félelmeit enyhíti, jótékonyan hat a gyermekek teljesítményére is. A meglévő problémák felszínre hozatalában és kezelésében, a szükséges ventiláció biztosítása érdekében az intézményekben kiemelten fontosak a lakóközösség egészét érintő fórumoknak a biztosítása. Hangsúlyozni szeretném a rendszerességet! Aki nem tapasztalta, az is el tudja képzelni, hogy mit is jelenthet a közös konyha, fürdő és vécéhasználat szűkös térben. A vékony falak csak fizikailag választanak el, valójában összekötnek családokat. A szülőknek nemcsak egymáshoz, a szűk térhez, az összeczártsághoz kell alkalmazkodniuk, de kötelesek együttműködni az intézménnyel és gondozó-jukkal, aki dokumentációval rendelkezik életükről, terveikről.

És próbáljuk megérteni gyermekszemmel is a történeteket. Mit érezhet az a tizenhét éves kamaszlány, aki egy szobában él harminckilenc éves édesanyjával és annak huszonegy éves párjával, valamint másfél éves kishúgával? Mi játszódhat le annak a gyermeknek a lelkében, aki nemcsak szülei veszekedését kénytelen nap-nap után átélni, hanem lakószomszédjuk verbális agresszióját is? Mit jelent az, amikor tucatnyi ember várakozik egyetlen fürdő vagy vécé használatára?

Ebben a közegben az intimitásra vajmi kevés lehetőség nyílik. A szociális munkások feladata annak megteremtése is, hogy a szülők – legalább rövid időre – időnként külön is együtt tudjanak lenni, meg tudják beszélni dolgaikat.

Gyermekek, iskola

A hátrányokkal induló gyermekek számára az iskola napi kudarcok színtere. Önmagában a gyenge tanulmányi eredmény is elég indok arra, hogy elmenjen a kedv a tanulástól, hátha még ehhez hozzászámítjuk a szegényes öltözetből adódó frusztrációkat, a státuszszimbólumnak számító drága műszaki, szórakozási termékek (mobiltelefon, internet, digitális játékok) hiányát; a pénztelenséget; akkor érthetővé válik, miért is nem duzzadnak ezek a gyermekek az egészséges önbizalomtól.³⁰ Az érzékeny lelkű kamaszok számára hatalmas lelki megterhelést jelent kortársaik elől elleplezni, hol is laknak valójában.³¹ Ilyen helyen nehézségekbe ütközik látogatókat fogadni, kapcsolatokat ápolni. A szegregációt fokozza, ha a családok átmeneti otthona és hajléktalanszálló egy intézményben található. Ennek a gyermekvédelmi szempontból felháborító állapotnak fenntartását semmilyen fiskális szempont nem igazolhatja.

A családok átmeneti otthonaiban dolgozó szakemberek komplex módon próbálnak személyre szabott segítséget nyújtani ügyfeleiknek. Mégis előfordul, hogy a család a felkínált lehetőséget nem esélyként, hanem fenyegetésként éli meg. Mivel csak kevés helyen működik kiléptető rendszer, a családok számára a leg-

³⁰ Vannak, akik ezt agresszióval, nyegle magatartással kompenzálják, aminek a következményeit viselniük kell.

³¹ Tizenegy éves kiskamasz mesélte szégyenkezve, hogy minden nap más úton megy haza, nehogy osztálytársai megtudják, hogy hol lakik.

valószínűbb alternatíva egy albérletre való pénz összepórolása. A feszített tempóban a gyermekek tanulmányi eredményeire kevesebb figyelem összpontosul. Gyakran a szülők próbálják leplezni gyermekük tanulmányi nehézségeit, nehogy újabb konfliktusforrás terhelje meg az intézménnyel való kapcsolatukat. Erős a félelmük, hogy gyermekeik iskolai teljesítményén keresztül a szociális munkások betekintést nyerhetnek a családjuk belső működési mechanizmusába. Minden egyes közeledés, hátrítást vonhat maga után. Annyi problémát kellene egyszerre a szülőknek megoldaniuk (pl. munkahely, lakás, előtakarékosság, adósságok rendezése, párkapcsolati, egészségügyi problémák, szenvedélybetegség, korábbi traumák feldolgozása stb.), hogy a tanulmányi kérdések ezek közé emelése újabb teherként jelenne meg (Havasi 2010: 162).

Ameddig pusztán frázisként ismétljük, hogy a szegénységből kivezető út az iskolarendszeren keresztül vezet, addig komoly áttörést nem fogunk elérni (a szegénységre vonatkozó adatok az 1. táblázatban láthatók). Az oktatási rendszer az egyenlőtlenségeket a felmérések szerint nem csökkenti, a gyermekek iskolai eredményessége és egész iskolai pályafutása családi hátterük alapján meghatározott.

1. táblázat: A relatív jövedelmi szegénység* aránya a háztartásfő iskolázottsága szerint és a teljes népességben, 2000–2012 (%)

Háztartásfő iskolázottsága	2000	2003	2005	2007	2009	2012
Legfeljebb általános	24	30	24	24	28	41
Szakmunkásképző	11	11	11	14	15	18
Érettségi	6	7	9	5	6	6
Diploma	4	3	1	3	2	2
Teljes népesség	12,9	13,5	12,0	12,6	14,0	17,0

* Azok tartoznak a relatív jövedelmi szegények csoportjába, akik olyan háztartásban élnek, ahol a háztartás jövedelme nem éri el a medián ekvivalens jövedelem 60%-át (relatív szegénységi küszöb).
Forrás: TÁRKI Monitor Jelentések 2012., 2.5. táblázat alapján (Szivós–Tóth 2013: 53.) http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf

Darvas Ágnes (2010) hátrányos régióban készített kutatásának keserű tapasztalata, hogy a szülők beletörődnek, elfogadják az egyenlőtlenségek jelenlegi szintjét, és ez az elváráshiány egyben a jogérvényesítés igényének hiánya is. Különösen igaz ez az állítás, amikor valamilyen, hatósággal, hivatallal, szolgáltató céggel kényszerülnek írásos kommunikációra. Hiába jönnek az újabb terhelések a mínuszos folyószámlára, ha nem mondják le a szolgáltatást, nem fellebbeznek meg egy számukra előnytelen határozatot. Mire segítséghez jutnának, gyakorlatilag az összes jogorvoslati lehetőség elúszott. A bürokratikus eljárásoktól való félelem igazi oka sokszor az írni-olvasni tudás nem megfelelő szintje. A családok átmeneti otthonaiban tehát nemcsak a gyermekek iskoláztatására kell hangsúlyt helyezni, de a szülők képzettségi szintjét is emelni kell.

Epilógus

Tempora mutantur et nos mutamur in illis: Változnak az idők és vele együtt mi is. Szemünk láttára alakul át, formálódik a világ. Miközben a tőke koncentrációja korábban sohasem látott mértékeket ölt, emberek egyre nagyobb tömege marginalizálódik. A helyzetről Sándor György iskolai futóversenyéről szóló klasszikussá váló szavai jutnak eszembe: „Egyenlő pályák egyenlő esélyek. Én biciklivel megyek!”

Az ügyfelek jelentős része jelentős hendikeppel kezdte életét. Nem természetes viszont, hogy gyermekeiknek is ugyanezt a pályát kelljen bejárniuk. Ezért van egyre nagyobb szükség jól képzett, szakmájukat szerető, a társadalmi változásokra figyelő segítőkre. A családok átmeneti otthonainál komplexebb segítségnyújtásra ma Magyarországon ugyanis nincs lehetőség. Az erre fordított pénz nem elfecsérelt összeg, hanem beruházás a jövőbe.

Az ágazatban dolgozók képzettségi szintje folyamatosan nő, és ennek ma már látványos hozadékai vannak. Néhány lelkes személy köré szerveződő szakmai műhely fórumot biztosít a tapasztalatcserére és a problémák kibeszélésére. Olyan izgalmas technikák honosodnak meg általuk, mint az igazságügyből ismert kárhelyreállító technikák, resztoratív módszerek. Ezek kiválóan alkalmazhatók olyan zárt közösségekben, mint amilyenek a családok átmeneti otthonai. Általuk a bűnbakképzésből eredő feszültség és konfliktusok érezhetően enyhíthetők. Lényegük, hogy nem büntetésre, megtorlásra helyezik a hangsúlyt, hanem a közösség jól körülhatárolt érdekei mentén a kár helyreállítását tűzik ki célul. Ez a folyamat a másik oldal, a szabálysértő részéről aktív szerepvállalást igényel, amelyben a cél, hogy a sértő félben megjelenjenek a felelősségvállalás, a megbánás és a közösség visszafogadása iránti igények. Az elkövetőt nem rekesztik ki, hanem a közösség vele együtt dolgozza fel a sérelmet, a kárt. A megbocsátás és a jóvátétel aktusával pedig továbbra is a közösség teljes jogú tagjaként létezhet, kapcsolatai nem vesznek el. Azért is említettem ezt a módszert, mert ez is egy példa a sok közül, hogy innovatív módon, relatíve rövid idő alatt is lehet eredményeket elérni.

Tanulmányomban többször utaltam a perspektívátlanság veszélyes következményeire. A szolgáltatást igénybe vevők körében a legnagyobb gond a szegénység és az ezzel kapcsolatos frusztrációk. Családok átmeneti otthonába kerülni nem intézményes keretek között szocializálódott egyén számára újabb mélypont egy lefelé tartó folyamatban. Ez egyrészt a helyzet minősítését is jelenti, másrészt új (szolidaritási) kapcsolatokat a hasonló helyzetűekkel (Kozma 2003: 22). Ebben a periódusban ok és okozat már nehezen különíthető el. „A rehabilitációhoz viszont pontosan azok a készségek és személyiségvonások kellenének, melyek leépülnek a szélsőségesen bizonytalan helyzetben” (uo.). A feszültséget növeli, hogy a bekerülőknek munkára és lakásra lenne szükségük, épp arra, amit a segítők nem tudnak biztosítani. Hogyan lehetne feloldani ezeket az ellentmondásokat? Először is a mellényt újra kellene gombolni. Olyan modellt érdemes kialakítani, ami egyaránt vonzó a családok, az intézmények és az ellátási kötelezettséggel bíró települések számára. Létezhet-e ilyen? Meggyőződésem szerint, igen.

Reálértéken – és az utóbbi időszakban volt, hogy nominálértéken is, csökkenő normatíva ellenére – egy család ellátása éves szinten több millió forint állami dotációból valósul meg. A fenntartók a (relatív) magas fajlagos költségek miatt hatékonyabb működést várnak el az intézményektől, miközben az érintettek jelentős része nem vagy alig tud pénzt félretenni élete újabb szakaszára. Az átmeneti ellátásnak pedig éppen az lenne az értelme, hogy a bekerülők jobb helyzetben legyenek kimenetkor, mint felvételük pillanatában. Jelenleg ennek két komoly gátja van:

- a térítési díjak összege;³²
- az ellátottak rossz munkaerő-piaci pozíciója.³³

Ezért is lenne kívánatos legalább a családfők megfelelő (munka)jövedelemhez juttatása az ellátási időszak alatt. Ők önkormányzati intézményeknél, nonprofit szervezeteknél és a foglalkoztatásukat vállaló gazdasági társaságoknál kaphatnának állást³⁴ (pl. takarító, karbantartó, de akár irodai munkakörökben is). Mivel ellátási kötelezettsége a 30 ezer főnél népesebb településeknek van, néhány ember alkalmazása szervesen illeszkedhet az adott önkormányzat foglalkoztatási koncepciójába. A polgármesteri és képviselő-testületi támogatás, rendeletalkotás, védnökség a sikeres megvalósulás garanciája. Ezzel a háttérrel lehetne szerződést kötni a Munkaügyi Központtal, követeléskezelő cégekkel, közszolgáltatást végző társaságokkal, pénzügyekkel stb. A támogatók köre szabadon bővíthető. Pénzadománnyal, foglalkoztatási lehetőség megteremtésével a térség vállalkozói, gazdasági társaságai is hozzájárulhatnak a közös sikerhez. Olyan cél érdekében valósul meg az összefogás, mely a cégek goodwilljét is erősíti, ezáltal több szponzor bevonása is lehetséges.

Igaz, ez jóval szorosabb és komplexebb együttműködést feltételez a települési önkormányzatokkal, munkaügyi központokkal, de jó menedzseléssel a versenyszféra szociálisan elkötelezett része is bevonható lenne a programba foglalkoztatóként. A szolidaritás e formája sok embernek nyújthat reményt a jövőre nézve. Az intézmények közötti kooperáció a szolgáltatások színvonalának emelését, hatékonyabb munkát eredményezhet, továbbá sikerélményt és önbizalmat jelenthet a szociális terület dolgozóinak is.³⁵

³² Gál (2004) erre említ egy kiváló példát. Az intézményükben az általuk javasolt és a képviselő-testület által elfogadott módszer az, hogyha a család a térítési díjat az átmeneti gondozás alatt rendszeresen fizette, akkor az ellátás megszűnésekor annak 50%-át visszaigényelheti, amennyiben igazoltan lakhatásának biztosítására fordítja.

³³ A Magyar Ökumenikus Segélyszervezet – Országos Módszertani Családok Átmeneti Otthona Hírlevele 2009. évi 4. számában említ egy olyan családok átmeneti otthonát, ahol 2008 novemberé és decemberé között a lakók száz százaléka munkanélküli volt.

³⁴ Lényeges eleme ennek a modellnek, hogy legalább az egyik családtag jövedelme elérhesse a minimálbért.

³⁵ Gondoljunk bele, milyen új dimenziók nyílnának meg az ilyen és ehhez hasonló programok megvalósulása kapcsán! A kapcsolatrendszer szélesítése, a kooperációs hajlam erősítése, önálló projektek kezdeményezése és menedzselése mind a szociális munka eszköztárának gyarapodását eredményezi.

Irodalom

- Abbenhues, B. (1995): Berufsethische Überlegungen zum „Doppelmandat“ in der Sozialarbeit. *Archiv für Wissenschaft und Praxis der sozialen Arbeit*, 26, 255–291.
- Bass László (2013): Gyermekszegénység és hiányos táplálkozás. *Magyar Tudomány*, 7, 793–801. <http://www.matud.iif.hu/2013/07/04.htm> (utolsó letöltés: 2014. 07. 27.)
- Byng-Hall, John (2006 [1995]): *Munkám családi szkriptekkel*. Családterápiás sorozat 9. Budapest: Animula Kiadó.
- Czike Klára – Tausz Katalin (szerk.) (1996): *Gyorsjelentés a szegénységről*. Budapest: Szociális Szakmai Szövetség.
- Darvas Ágnes (2010): A gyerekek óvodai, iskolai pályafutása – ahogy a szülők látják a legszegényebb vidékeken. In.: *Gyermekesélyek Magyarországon*. A „Legyén jobb a gyermeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának 2009. évi jelentése. Budapest: MTA GYEP Iroda, 225–239. http://www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_contact&view=contact&id=6:darvas-agnes&catid=11:az-orszag-os-program-munkatarsai&Itemid=84 (utolsó letöltés: 2014. 04. 17.)
- Fazekas Károly – Köllő János – Varga Júlia (szerk.) (2008): *Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért*. Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal. Budapest: ECOSTAT. <http://mek.oszk.hu/08200/08222/08222.pdf> (utolsó letöltés: 2014. 04. 17.)
- Ferge Zsuzsa (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitika Egyesület. http://www.fszek.hu/szociologia/szszda/ferge_elszabadulo.pdf (utolsó letöltés: 2014. 04. 17.)
- Fromm, Erich (2002): *Menekülés a szabadság elől*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Gál Gyula (2004): Családok átmeneti otthona. In Szöllősi Gábor (szerk.): *Gyermekjóléti alapellátás*. Segédanyag a szociális szakvizsgálóhoz. Budapest: NCSSZI, 381–388.
- Gulyásné Kovács Erzsébet – Papházi Tibor (szerk.) (2007): *Gyermekvédelmi statisztikai tájékoztató 2007*. Szociális és Munkaügyi Intézet – Szociális és Munkaügyi Minisztérium. http://epa.oszk.hu/01700/01779/00002/pdf/gyermekvedelmi-statisztikai-tajek_EPA01779_2007.pdf (utolsó letöltés: 2014. 04. 17.)
- Habermas, Jürgen (2011.): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hankiss Elemér (1982.): *Diagnózisok*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Havasi Éva (2010): A hazai gyermekszegénység időbeli változása. In Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes (szerk.): *Gyermekesélyek Magyarországon*. A „Legyén jobb a gyermeknek!” Nemzeti Stratégia Értékelő Bizottságának 2009. évi jelentése. Budapest: MTA GYEP Iroda, 116–132. http://www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_contact&view=contact&id=6:darvas-agnes&catid=11:az-orszag-os-program-munkatarsai&Itemid=84 (utolsó letöltés: 2014. 04. 17.)

- Hegyesi Gábor (1998): Az általános szociális munka szakmai koncepciója. In Kozma Judit (szerk.): *Kézikönyv szociális munkásoknak*. Budapest: Szociális Szakmai Szövetség, 9–28.
- Hepworth, Dean H. – Larsen, Jo Ann (1996): Interperszonális és környezeti rendszerek felmérése. In Tánczos Éva (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata*. 2. köt. Budapest: Semmelweis Kiadó, 98–128.
- Konszenzus (2006): A gyermekjóléti szolgálatok és a gyermekvédelmi szakellátás együttműködése I–II. Konszenzus kiadvány. MOGYESZ, 2006. 5–13. http://mogyesz.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=24&Itemid=61 (utolsó letöltés: 2013. 08. 12.)
- Kopp Mária – Skrabski Árpád (2008): Kik boldogok a mai magyar társadalomban? In Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008*. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban. Budapest: Semmelweis Kiadó – Multimedia Stúdió, 34–46.
- Kozéki Béla (1989): *Hogy hű lehessen önmagához...* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kozma Judit (2003) A szegénység pszichológiai vonatkozásai. *esély*, 2, 15–30. http://www.esely.org/kiadvanyok/2003_2/KOZMA.pdf (utolsó letöltés: 2014. 04. 17.)
- O’Neil-Drillings (1999): *Motiváció. Elmélet és kutatás*. Budapest: Vince Kiadó.
- Papp Krisztina – Tüski Anna (szerk.) (2005): *Átmeneti gondozás – célszerű vagy ideális elképzelés*. Budapest: NCSSZI.
- Pál Gabriella – Pál Tibor – Tardos Katalin – Varjú Gabriella (2005): Családok átmeneti otthonai Budapesten I–II. *Kapocs*, (4), 2, 2–17 és 3, 32–47.
- Pataki Éva (é. n.): *Kettős mandátum*. A kontroll és segítő funkció problematikája a szociális képzésekben. <http://szm.sze.hu/downloadmanager/download/nohtml/1/id/3054/m/4169>. (utolsó letöltés: 2014. 04. 17.)
- Rácsok Balázs (szerk.) (2010): *A Családok Átmeneti Otthonainak szakmai protokollja*. Miskolc: Magyar Ökumenikus Segélyszervezet Országos Módszertani Családok Átmeneti Otthona.
- Rácz Andrea (2010): A hazai gyermekvédelem fejlődése nemzetközi tendenciák tükrében. *esély*, 6, 4–21. http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_6/01racz.indd.pdf (utolsó letöltés: 2014. 04. 17.)
- Reformcsomag-javaslat (é. n.): *A családok átmeneti otthona intézményrendszerének hatékonyabb és gazdaságosabb működéséhez*. Kézirat. Budapest: Szociális és Rehabilitációs Alapítvány.
- Szilvási Léna (2011): Nézőpontok, elméletek, gyakorlatok. In Danis Ildikó et al. (szerk.): *A génektől a társadalomig: a koragyermekkori fejlődés színterei*. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 28–75. http://www.biztoskezdet.eu/uploads/attachments/Biztos_Kezdet_Kotet_I_belivek_kis_felbontas.pdf (utolsó letöltés: 2014. 07. 23.)
- Szívós Péter – Tóth István György (szerk.) (2013): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban*. TÁRKI Monitor Jelentések 2012. Budapest: TÁRKI.

http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf (utolsó letöltés: 2014. 07. 23.)

Valuch Tibor (2002): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris Kiadó.

Varsányi Erika (2010): *Szociális munka és kultúra*. Budapest: Pont Kiadó.

Zombai Tamás (2009): Kényszer és jog a közoktatásban. *Új pedagógiai Szemle*, 8–9, 71–79. http://epa.oszk.hu/00000/00035/00135/pdf/EPA00035_upsz_200908-09_071-079.pdf (utolsó letöltés: 2014. 04. 17.)